

УДК 347

Ст епаненко Т.В.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Цивільна процесуальна форма характеризується тим, що обсяг процесуальних прав того чи іншого учасника цивільного процесу в значній мірі залежить від того процесуального положення, яке він займає в процесі. Оскільки такі можливості неоднакові, юридична коректність визначення процесуального положення осіб, які звертаються до суду, наступної можливої зміни цього положення й припинення участі в процесі є суттєвою обставиною, що впливає на ефективність судового захисту прав та інтересів, й відповідно обумовлює необхідність його теоретичного дослідження.

Проблемам визначення процесуального положення осіб, які беруть участь у справі, присвячено немало теоретичних досліджень, достатньо назвати вже класичні роботи таких дослідників, як М.А.Вікут, О.О. Мельников, В.Н.Щеглов, Д.М.Чечот, М.С.Шакарян, М.Й.Штефан [1-6]. Проте, незважаючи на достатню розробленість, проблема “позиціонування особи” в цивільному процесі залишається актуальною як для теорії, так і для практики, зокрема для нових видів позовного провадження – судочинства за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб.

Науковці, які зверталися в своїх роботах до дослідження конструкції позовів на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, не дійшли згоди щодо цього питання. Так, на думку Н.А. Батаєвої, порушуючи справу на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації займають у справі положення позивача тільки в процесуальному розумінні. Особи з числа невизначеного кола осіб є потенційними позивачами, до участі у процесі не залучаються і сповіщаються про процес, як правило, лише після набрання рішенням законної сили [7, с.8-10, 91].

Н. Ю. Сакара вважає, що позивачами у справі на захист громадського інтересу є фізична особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів і необмежене коло осіб. В даному випадку має місце певне змішування двох самостійних інститутів: інституту захисту своїх прав, свобод та інтересів і інституту захисту прав, свобод та інтересів інших осіб. У разі пред’явлення позову на захист громадського інтересу органами чи особою, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, державні чи суспільні інтереси вони займають процесуальне положення особи, яка захищає права, свободи та інтереси інших осіб згідно статті 45 ЦПК України, а в якості позивача виступає особа, яка надала їм відомості про порушення громадського інтересу [8, с.112-113].

І.В.Козма вказує, що органи державної влади, зокрема Управління захисту прав споживачів, у випадку звернення до суду на захист невизначеного кола споживачів, виступає як представник невизначеного кола споживачів, що не вступали з продавцем

(виробником) у матеріальні правовідносини. Але позивачами у справі будуть споживачі [9, с.119]. Далі, в цій же роботі автор вказує, що органи, які звертаються до суду на захист інших осіб є суб'єктами захисту прав інших осіб та інтересів держави [9, с.122].

Аналіз судової практики свідчить, що особи, які звертаються до суду з позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб позиціонують себе в процесі в якості позивачів як у випадку звернення на захист суб'єктивних прав та інтересів (наприклад, справа “Громадяни проти Енергоатому”) [10], так і у випадках звернення на захист інших осіб (наприклад, справа за позовом Міжнародного антифашистського комітету проти газети “Сільські вісті”) [11].

Вищевикладене свідчить про існування певних проблем визначення процесуального положення осіб, які звертаються до суду на захист невизначеного кола осіб, що обумовлює актуальність та мету статті — з'ясування процесуального положення осіб, які звертаються до суду на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб.

Позови про захист прав та законних інтересів невизначеного кола осіб за своїм суб'єктивним складом відрізняються від традиційних позовів, спрямованих на захист прав конкретного суб'єкта. Безпосереднім об'єктом судового захисту у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб є інтерес суспільства в реалізації на території держави екологічної, споживчої, політики тощо, спрямованої насамперед на захист життя, здоров'я і добробуту населення [12, с.232]. На момент відкриття провадження у справі за позовом про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб та винесення судового рішення неможливо чітко визначити персональний склад осіб, права, свободи та інтереси яких захищаються. Це дає підстави для висновку, що у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб має місце існування багатосуб'єктного складу на боці позивача – невизначеного кола осіб.

В юридичній літературі невизначене коло осіб як багатосуб'єктний склад на боці позивача характеризується такими ознаками: особи з числа невизначеного кола осіб є потенційними учасниками правового спору, що переданий на розгляд суду; об'єднані загальним неперсоніфікованим інтересом, що конкретизований у правовій меті особи, яка звертається з позовом [13, с. 99]; склад осіб є кількісно й персонально не встановлений, проте ймовірно багаточисленний [7, с.9], кількісно й персонально несталі; неможливо персоніфікувати й притягнути до участі у справі всіх осіб з числа невизначеного кола осіб [14, с.28-29]. Вважаємо доцільним характерні риси зазначеного багатосуб'єктного складу доповнити такими ознаками: по-перше, персональна неучасть осіб з числа невизначеного кола осіб у справі не позбавляє їх права посилатися на рішення суду й не доказувати встановлені даним рішенням факти. Разом з цим, неучасть у справі цих осіб не є підставою для скасування рішення по справі в апеляційному порядку. Крім того, особи з числа невизначеного кола осіб не несуть судові витрати по справі.

Виходячи з вищевикладеного, невизначене коло осіб як специфічний багатосуб'єктний склад на боці позивача можна визначити як кількісно не встановлене, проте ймовірно багаточисленне коло потенційних позивачів, об'єднаних

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

загальним неперсоніфікованим суспільним інтересом, кількісна й персональна несталість яких робить неможливим їх індивідуалізацію, залучення до справи та зазначення в рішенні по справі, проте не позбавляє кожен з цих осіб посилатися на рішення суду й не доказувати встановлені даним рішенням факти.

Специфічний багатосуб'єктний склад на боці позивача зумовлює певні особливості визначення процесуального положення суб'єктів, які звертаються до суду на захист невизначеного кола осіб.

Право на звернення до суду з позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб (суспільного інтересу) передбачено низкою законодавчих актів. Так, згідно частин 2, 3 статті 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікованої Законом №832-XIV від 06.07.1999р., представникам заінтересованої громадськості забезпечується доступ до процедури перегляду прийнятих компетентними органами рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, у суді та (або) іншому незалежному й неупередженому органі, а також оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, котрі порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища. При цьому, відповідно до частин 4, 5 статті 2 зазначеного акту, заінтересованою громадськістю визнаються по-перше, ті особи, на кого справляє або може справити вплив прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, а, по-друге, особи, які мають заінтересованість в процесі. Це можуть бути одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації [15].

Частиною другою статті 37 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” закріплено, що при здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності [16].

Частина 3 статті 36-1 Закону України “Про прокуратуру” встановлює, що формами представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді є звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод іншої особи, невизначеного кола осіб, прав юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб [17].

Відповідно до частин 3, 9 статті 27 Закону України “Про рекламу” органи державної влади з метою захисту інтересів суспільства, держави, споживачів реклами і учасників рекламного ринку можуть звертатися до суду з позовами про заборону відповідної реклами та її публічне спростування. [18].

Згідно з частиною 2 статті 19 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” у питаннях колективних інтересів працівників профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво та захист інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках [19].

Відповідно до пункту 9 частини 1 статті 25 Закону України “Про захист прав споживачів” об’єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій [21].

Таким чином, можна констатувати, що законодавцем окреслено досить широке коло суб’єктів, які маю право звертатися до суду на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. Це можуть бути як фізичні особи, так і державні органи, громадські об’єднання тощо.

В теорії цивільного процесуального права визнано, що поняття позивача й особи, яка ініціює процес, не завжди співпадають. Як правило, судовий процес ініціюється позивачем, який позиціонує себе в якості особи, що захищає власні порушені або оспорені права чи інтереси. У випадку звернення до суду органів чи осіб в інтересах інших осіб в порядку статті 45 ЦПК України, особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, сповіщається судом про процес й бере участь в процесі в якості позивача. Тобто позивач – це особа, права або інтереси якої оспорені чи порушені, суб’єкт спірного матеріального правовідношення [21, с.70].

Що ж стосується процесуального положення суб’єктів захисту “чужого” інтересу, то в науці цивільного процесуального права дане питання є одним з дискусійних. Так, деякі дослідники вважають їх сторонами в процесуальному значенні або сторонами особливого роду [22]. Інші, залишаючи для прокурора його власне найменування й зазначаючи, що прокурор є окремою процесуальною фігурою, представником держави й займає в процесі окреме процесуальне положення [1, с.46; 4, с.178], всіх інших осіб пропонували називати процесуальними позивачами [3, с.103-104, 121; 5, с.198-200], „заявниками позовів”, „держорганами-заявниками”, „організаціями-заявниками” [1, с.46], “функціонерами” [23, с.142-143].

Проте, на нашу думку цей спір є скоріш термінологічний. Так, в доктрині цивільного процесуального права практично не оспорується, що особи, які звертаються до суду із заявами про захист прав та інтересів інших осіб не підмінюють у справі позивача, вони беруть участь паралельно з ним та незалежно від нього. Разом з тим, права прокурора, органів державної влади й місцевого самоврядування й інших осіб в судовому процесі не можна розглядати як необмежені або такі, що підмінюють розпорядчі права позивача чи відповідача. У позовній заяві має бути вказана саме конкретна особа, на захист якої пред’явлено позов; суд зобов’язаний повідомити її про порушення цивільного процесу і можливості прийняти в ньому участь в якості позивача. Відповідно до частини третьої статті 46 ЦПК України якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду. Тобто зазначені суб’єкти захисту “чужих” інтересів не можуть взяти на себе роль позивача чи третьої особи з самостійними позовними вимогами, не можна також вважати їх процесуальними представниками. Їх процесуальний статус, на нашу думку, чітко визначений цивільним процесуальним законодавством (ст. 45 ЦПК України)- вони є особами, які звертаються до суду від свого імені на захист прав та інтересів інших осіб і не потребує ніяких додаткових термінів.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Виходячи з вищевикладеного, більш слушною вбачається позиція Н.Ю.Сакари, згідно якої позивачами у справі за позовом про захист невизначеного кола осіб є фізична особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів і необмежене коло осіб. У разі пред'явлення позову на захист невизначеного кола осіб органами чи особою, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, державні чи суспільні інтереси вони займають процесуальне положення особи, яка захищає права, свободи та інтереси інших осіб згідно статті 45 ЦПК України, а в якості позивача виступає особа, яка надала їм відомості про порушення суспільного інтересу і невизначене коло осіб[8, с.112-113]. Тобто, в даному випадку ми виходимо з традиційного критерію визначення процесуального положення осіб, які беруть участь у справі – характер юридичного інтересу (суб'єктивний матеріально-правовий (особистий) або службовий, державний чи громадський). При цьому, вважаємо доцільним розширення правової можливості фізичних осіб звертатися до суду в інтересах невизначеного кола осіб й закріплення зазначеного права у відповідних нормах матеріального законодавства.

Разом з тим, можливий такий випадок, коли жодна особа з числа невизначеного кола осіб не виявить бажання ініціювати процес на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, або ж подання до суду позову особами, які мають право захищати права та інтереси інших осіб може бути не обумовлено зверненням до них фізичної особи з відомостями про порушення громадського інтересу. Вважаємо, що у такому разі особа, яка пред'явила позов займає процесуальне положення суб'єкта захисту “чужих” інтересів згідно статті 46 ЦПК України, а на боці позивача не бере участь конкретна особа, чії права порушено. В позовній заяві при цьому, має бути зазначено, що звернення до суду спрямовано на захист невизначеного кола осіб, інтересів суспільства.

Крім того, якщо фізична особа, яка була зазначена в позові, пред'явленому уповноваженою особою в порядку статті 45 ЦПК України, як позивач, відмовляється від позову, то це не має значення для осіб, якими пред'явлено позов на захист невизначеного кола осіб, оскільки не виразили свою волю всі інші особи з числа невизначеного кола осіб. Також, на відміну від випадків захисту органами та особами в порядку статті 45 ЦПК України прав та інтересів конкретної особи, в разі звернення до суду на захист невизначеного кола осіб (неперсоніфікованого суспільного інтересу) не залучення осіб з числа невизначеного кола осіб до участі у справі й не підтримання вказаними особами даного позову не є підставою для залишення судом заяви без розгляду, про що, на нашу думку, має бути зазначено в ЦПК України. Так, частину 3 статті 46 ЦПК України пропонуємо доповнити реченням “Вказане правило не поширюється на позови в інтересах невизначеного кола осіб”.

Зазначені положення, на нашу думку, є достатньо новими в теорії цивільного процесуального права, що потребують подальшої розробки з метою удосконалення механізму судового захисту прав та інтересів осіб, інтересів суспільства. Продовження теоретичного дослідження процесуального механізму позовів на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, зокрема на всіх стадіях цивільного судочинства, а не тільки на момент відкриття провадження у справі, буде мати

позитивне значення як для науки цивільного процесуального права України, так і для законотворчої діяльності й судового правозастосування.

Список використаних джерел та література:

1. Викут М. А. Стороны – основные лица искового производства.- Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1968.- 76 с.
2. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук.–М., 1970.- 31с.
3. Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса. Томск: Томский госуниверситет, 1979.- 128 с.
4. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса.–М., Госюриздат.– 1960.- 192 с.
5. Шакарян М. С. Субъекты советского гражданского процессуального права.- М.: ВЮЗИ, 1970.- 212 с.
6. Штефан М. Й., Заворотько П. П. Особи, які беруть участь у справі. – К., 1967 – 75 с.
7. Батаєва Н.С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. - М., 1998. - 164 с.
8. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харків, 2005. – 209 с.
9. Козма В.І. Визначення сторін у цивільному процесі у справах про захист прав споживачів // Часопис Київського університету права. – 2005. - №3. – С.117-123.
10. Кожухов А. 50 миллионов доверенностей потребовал суд при подаче искового заявления // Юридическая практика. - 2002.- №28 (238).
11. <http://silskivisti.kiev.ua/RISHEN.HTM> (03.01.2007)
12. Степаненко Т.В. Об'єкт судового захисту у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. В кн.: Актуальні проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна, Харків, 21 травня 2005 року. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 284с.
13. Попова Ю.А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Краснодар.: КГАУ, 2002 - 192 с.
14. Е. Полухова. Защита прав и законных интересов неопределенного круга лиц в крупных объединениях предприятий // Законность. – 2005. - №7. – С.28-30.
15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Конвенцію ратифіковано Законом від 06.07.99 N 832-XIV // Відомості Верховної Ради – 1999. - N 34. - Ст.296.
16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.91 N 1268-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. - N 41. - Ст.546 (з наступними змінами та доповненнями).
17. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.91 N 1789-XII // Відомості Верховної Ради. - 1991. - N 53. - Ст.793 (з наступними змінами та доповненнями)
18. Про рекламу: Закон України в редакції Закону від 11.07.2003 N 1121-IV // Відомості Верховної Ради. - 2004. - N 8. - Ст.62 (з наступними змінами та доповненнями).
19. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09. 99 N 1045-XIV// Відомості Верховної Ради. – 1999. - N 45. - Ст.397 (з наступними змінами та доповненнями).
20. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.91N 1023-XII в редакції Закону від 01.12.2005 N 3161-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. - N 7. - Ст.84 (з наступними змінами).
21. Гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. проф.. В.В.Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 720с.
22. Строгович М.С. О системе науки судебного права / Советское государство и право. – 1939. - №3. – с.66-67.
23. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 696 с.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ
ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Надійшла до редакції 04.05.2007 р.